

Anna Królikowska, Beata Topij-Stempińska

Wizerunek nauczyciela we współczesnym społeczeństwie polskim

Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce : kwartalnik dla nauczycieli nr 1, 13-26

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Anna Królikowska, Beata Topij-Stempińska
Akademia Ignatianum w Krakowie

Wizerunek nauczyciela we współczesnym społeczeństwie polskim

The Image of the Teacher
in the Contemporary Polish Society

Jeśli edukację będziemy pojmować jako proces społeczny, zmierzający w określonym celu, to refleksja nad tym procesem musi być uwarunkowana zmianami życia społecznego, kontekstem społeczno-kulturowym. Jak pisze Ewa Murawska, przemiany w przestrzeni społecznej, jakich jesteśmy świadkami w ostatnich dziesięcioleciach, implikują siłą rzeczy zmiany w zakresie teleologii i aksjologii edukacyjnej, a w rezultacie oznaczają nowe oczekiwania wobec nauczyciela. Współcześnie dają się zaobserwować głębokie antynomie między ideałem wychowawczym a rzeczywistością edukacyjną, między idealnym modelem nauczyciela a jego realnym obrazem¹. Sytuacja ta prowokuje do poszukiwania odpowiedzi na pytania:

- Jak jest obecnie postrzegany nauczyciel w swojej roli zawodowej?
- Jakie są uwarunkowania tego postrzegania?

Rola i zadania nauczyciela wczoraj i dziś

Szczególną refleksję nad osobą (wizerunkiem) nauczyciela podejmuje się zwykle wówczas, gdy obowiązujące w określonym czasie historycznym formy i metody oddziaływania wychowawczego przestają

¹ Por. E. Murawska, *Być nauczycielem to znaczy mierzyć się z (nie)wykonalnymi zadaniami zawodowymi*, [w:] *Opieka – wychowanie – kształcenie. Moduły edukacyjne*, red. W. Woronowich, D. Apanel, Kraków 2010, s. 123.

wystarczać. Ponadto osobie nauczyciela zwykle się przyglądamy, gdy następuje rozdźwięk między wyobrażeniami czy oczekiwaniami społeczeństwa a próbą rzeczywistej, obiektywnej oceny realizacji zadań nauczyciela. W każdej bowiem epoce, w zależności od różnorodnych potrzeb, społeczeństwo tworzyło doskonały wizerunek nauczyciela². Warto zatem dla celów podjętych badań przeanalizować historię myśli pedeutologicznej, uwzględniając zwłaszcza tych autorów, którzy w swoich traktatach, rozprawach szczególną uwagę poświęcili osobie (wizerunkowi) nauczyciela.

W kręgu cywilizacji europejskiej pierwsze wzory nauczyciela doskonałego odnajdziemy w pismach Platona, Arystotelesa czy Kwintyliana. Należy wspomnieć, że w czasach starożytnych zawód nauczyciela nie był zbyt poważany, wysoko ceniono jedynie filozofów. „Idealem był Sokrates, który uczył, jak odkrywać prawdę. Był wzorem nauczyciela bezinteresownego, mądrego, szlachetnego, nieprzekupnego, niezależnego”³. Natomiast według Platona nauczyciel to osoba, która potrafi wskazać uczniom właściwą drogę, nieustannie prowadzi ich ku idei dobra, pomaga im się wydostać z „jaskini cieni i niewiedzy”⁴. Zarówno Platon, jak i Arystoteles podkreślali, że nauczyciel to wzór cnót i mądrości. W starożytnym Rzymie pożądanym przez społeczeństwo wizerunkiem nauczyciela w rozprawie *Kształcenie mówcy* przedstawił Marek Fabiusz Kwintylian. Jego zdaniem taki nauczyciel to przykład człowieka roztropnego, cierpliwego, odważnego, wszechstronnie wykształconego, posiadającego wiedzę pedagogiczną i dydaktyczną. Zaznacza ponadto, że „przede wszystkim więc nauczyciel powinien podchodzić do swoich uczniów jak ojciec”⁵.

Ideal nauczyciela zaproponowany przez Kwintyliana przywoływany był w pismach kreatorów myśli pedagogicznej w dobie renesansu, między innymi M. Vegia, P. Vergeria, V. de Feltre’a czy Erazma z Rotterdamu.

W epoce oświecenia pojawiła się myśl o kreowaniu nie tylko wizerunku, ale przede wszystkim stanu nauczycielskiego. Odpowiedź na pytanie: „Jaki właściwie powinien być nauczyciel?” znajdziemy w dziele napisanym przez polskiego jezuitę Grzegorza Piramowicza. W *Powinnościach nauczyciela* kreśli wizerunek nauczyciela nieustannie pracującego nad sobą oraz doskonale znającego środowisko, w którym przyszło mu nauczać. Uważał, że „najpierwszym celem, najpierwszym jego obowiązkiem jest, aby z uczniów swoich wystawił [wychował] przez swoje prace, naukę,

² Por. E.T. Dąbrowska, *Nauczycielu jaki jesteś?*, Warszawa 1999, s. 13.

³ M. Bednarska, E. Musiał, *O nauczycielu. Podręcznik do pedeutologii*, Wrocław 2012, s. 17.

⁴ Zob. Platon, *Państwo*, ks. VII, IV, t. II, przełożył, wstępem i objaśnieniami opatrzył W. Witwicki, Warszawa 1994.

⁵ M.F. Kwintylian, *Kształcenie mówcy, Księgi I, II i X*, ks. II roz. II, 4, Warszawa 2002.

ludzi poczciwych, kochających i wykonywających cnotę, zadość czyniącym swoim powinnościom”⁶. Charakterystycznym przykładem działań praktycznych tego czasu będą działania podjęte przez Komisję Edukacji Narodowej. Nauczyciel tego czasu miał „gruntownie znać materiał nauczania, być dobrze przygotowanym od strony pedagogicznej, a nade wszystko miał odznaczać się wysokimi walorami moralnymi”⁷. Należy zaznaczyć, że w Polsce – również dzięki jezuitom – nauczyciel dotąd nieszanowany, a nawet „pogardzany, nisko opłacany, stosujący średnio-wieczne metody nauczania, karzący i mało twórczy”⁸, został zastąpiony przez dobrze wykształconego, posiadającego przygotowanie pedagogiczne – „rzecz na owe czasy rzadka”. Jezuici dokładali wszelkich starań, by podnieść pozycję i powagę nauczyciela wobec uczniów i rodziców⁹.

Wzór nauczyciela ulega dalszym zmianom w XIX wieku pod wpływem nowej rozwijającej się dyscypliny pedagogiki i pierwszych traktatów pedagogicznych między innymi J.F. Herbarta czy J.H. Pestalozziego. W tych czasach oczekiwano od nauczyciela „umiejętnego postępowania wobec dzieci” i „miłości dusz ludzkich”. Według Jana Władysława Dawida jest to szczególna predyspozycja, która sprawia, że nauczyciel to nie tylko zawód, a przede wszystkim powołanie¹⁰. Takie podejście miało znaczący wpływ na kształtowanie się rozumienia roli nauczyciela u progu XX wieku, w dobie rodzącego się pądocentryzmu. Nauczyciel tego czasu to kompetentny, merytorycznie przygotowany przewodnik, pobudzający i wyzwalający aktywność dziecka i wspomagający jego naturalny rozwój. Do grona inspiratorów i popularyzatorów takiej właśnie roli nauczyciela można zaliczyć Ellen Key, Johna Deweya czy Henryka Rowida¹¹.

W kolejnych dziesięcioleciach XX wieku zawód nauczyciela ulegał profesjonalizacji, jednak pomimo zaleceń teoretyków myśli pedagogicznej nadal pozostaje „źródłem wiadomości oraz nośnikiem określonej ideologii”. Wbrew staraniom teoretyków myśli pedeutologicznej często istnieje „przepaść” między pożądanym wizerunkiem a odbiorem społecznym „stanu nauczycielskiego”, zaś współczesny nauczyciel oceniany jest bardzo krytycznie¹².

⁶ G. Piramowicz, *Powinności nauczyciela oraz wybór mów i listów*, oprac. i wstępem opatrzyła K. Mrozowska, Wrocław 2005, s. 52.

⁷ I. Nowosad, *Nauczyciel-wychowawca czasu polskich przełomów*, Kraków 2001, s. 135.

⁸ M. Bednarska, E. Musiał, *O nauczycielu. Podręcznik do pedeutologii*, dz. cyt., s. 19.

⁹ Ł. Kurdybacha, *Zawód nauczyciela w ciągu wieków*, Warszawa 1948, s. 29.

¹⁰ J.W. Dawid, *O duszy nauczycielstwa*, opracował, wstępem i przypisami opatrzył oraz podał do druku E. Walewander, Lublin 2002, s. 40.

¹¹ Np. E. Key, *Stulecie dziecka*, Warszawa 1928; J. Dewey, *Moje pedagogiczne credo*, Warszawa 2005; H. Rowid, *Szkoła twórcza. Podstawy teoretyczne i drogi urzeczywistnienia nowej*, Kraków 1931.

¹² *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. III, M-O, red. T. Pilch, Warszawa 2003, s. 555.

Rola i funkcja nauczyciela współcześnie

Mówiąc o profesjonalizacji zawodu nauczyciela, można przywołać refleksję B. Śliwerskiego, który stawia pytanie o to, czy w ogóle „w przypadku nauczycieli mamy do czynienia z profesją. Powołując się na badania A.C. Ornsteina i D.U. Levine’a, stwierdza on, że ta grupa społeczna, niestety, nie spełnia warunków, jakie stawia się profesji, a mianowicie:

- istnienie specjalistycznej wiedzy i umiejętności, które przekraczają wiedzę i umiejętności laików;
- poczucie służby publicznej i pełne zaangażowanie się dla niej;
- stosowanie badań i teorii w praktyce;
- długi okres specjalnych praktyk;
- kontrola nad licencyjnymi standardami i/lub nad wymaganiami umożliwiającymi wejście do zawodu;
- autonomia w decydowaniu o wybranych sferach własnej działalności zawodowej;
- przyjęcie odpowiedzialności za wykonywane działania i istniejący zbiór standardów działań;
- oddanie pracy i klientom;
- wykorzystanie administracji do ulepszenia pracy profesjonalistów;
- istnienie samorządów zawodowych (izb) dla członków danego zawodu;
- organizacja oferująca akredytację dla indywidualnych profesjonalistów;
- kod etyczny, pozwalający rozwiązywać sporne problemy związane z wykonywanym zawodem;
- wysoki poziom zaufania do każdego pracownika danej profesji;
- wysoki prestiż społeczny i wysoki status ekonomiczny pracowników.

Przypisanie tak licznych i zarazem wysokich standardów określonej grupie zawodowej sprawia, że tylko nieliczne mogą się nimi poszczycić. Zdaniem amerykańskich naukowców nauczyciele w ich kraju nie spełniają tych kryteriów, dlatego można w odniesieniu do tej grupy zawodowej mówić jedynie o quasi profesji¹³.

W literaturze pedeutologicznej znajdziemy również stwierdzenia, że nauczyciel należy do tej grupy zawodów, w których oprócz wiedzy i kompetencji znaczenie ma to, co można zawrzeć w pojęciach: misja, pasja, powołanie¹⁴. Stefan M. Kwiatkowski, mówiąc o różnicach pomiędzy zawodem nauczyciela a innymi zawodami, wskazuje na postawy, które rozpatrywane są jako element cech psychofizycznych. „Pełny układ cech

¹³ B. Śliwerski, *Nauczyciel jako zawód*, <http://oskko.edu.pl/kongres1/materialy/BSliwerski-Kongres.pdf> (dostęp: 15.12.2013).

¹⁴ Por. S.M. Kwiatkowski, *Oczekiwania społeczne wobec nauczycieli – w kierunku szlachetnej utopii*, [w:] *Nauczyciel w świecie współczesnym*, red. B. Muchacka, M. Szymański, Kraków 2008, s. 27. Zob. J. Szempruch, *Pedeutologia. Studium teoretyczno-pragmatyczne*, Kraków 2013.

tworzą: sprawności sensomotoryczne, zdolności (do czegoś) i cechy osobowości. I właśnie te ostatnie wyróżniają nauczycieli spośród innych grup zawodowych. Obok bowiem preferowanych przez ogół pracodawców takich cech, jak na przykład gotowość do ciągłego uczenia się, dla nauczycieli istotne są właściwości, które pozwalają mówić o tym zawodzie również w kategoriach powołania i posłannictwa (misji) oraz ponadprzeciętnego zamiłowania (pasji). Właśnie cechy osobowości są podstawowym wyróżnikiem nauczyciela; oczywiście, cechy pożądane z punktu widzenia realizacji zadań zawodowych¹⁵.

To nastawienie w zawodzie nauczyciela na ciągle uczenie się jest bardzo istotne, gdyż specyfika tego zawodu uprawnia do stwierdzenia, że żaden nauczyciel nie jest w pełni gotowy do wykonywania go po uzyskaniu kwalifikacji. O pełnym przygotowaniu zawodowym można bowiem sensownie mówić, jak twierdzi R. Kwaśnica, w przypadku takich zawodów, które polegają na wykonywaniu zadań względnie powtarzalnych i przewidywalnych, a przy tym wymagają kompetencji technicznych. W przypadku zawodu nauczyciela założenie o pełnym przygotowaniu zawodowym pozostaje w sprzeczności z istotą pracy nauczycielskiej. Kompetencje, których ona wymaga, są ze swej natury zawsze niegotowe, wciąż niewystarczające i bezustannie pozostające w ruchu, w rozwoju, stale wymagające zmiany¹⁶. „Nauczyciel oddziałuje na swoich wychowanków całym swoim bytem, poprzez to, jakim jest człowiekiem, toteż przygotowanie do zawodu musi być całościowym i procesualnym wspomaganie jego rozwoju osobistego. Działalność edukacyjna prowadzona dla nauczycieli – obojętne czy obejmuje kandydatów do tego zawodu, nauczycieli początkujących czy doświadczonych – jest zawsze wspomaganie ich rozwoju, które powinno uwzględniać: a) rodzaj kompetencji, których rozwój ma promować, b) logikę tego rozwoju i c) aktualne zaawansowanie w rozwoju tych nauczycieli, do których jest kierowane”¹⁷.

Zawód nauczycielski wymaga – zdaniem R. Kwaśnicy – w pierwszej kolejności skupienia się na kompetencjach praktyczno-moralnych (interpretacyjnych, moralnych i komunikacyjnych), które stanowią o swoistości tego zawodu, a nie przede wszystkim na kompetencjach technicznych (normatywnych, metodycznych i realizacyjnych)¹⁸. Kompetencje techniczne mają bowiem ograniczony zakres zastosowania w pracy pedagogicznej,

¹⁵ S.M. Kwiatkowski, *Oczekiwania społeczne wobec nauczycieli – w kierunku szlachetnej utopii*, dz. cyt., s. 27-28.

¹⁶ Por. R. Kwaśnica, *Wprowadzenie do myślenia. O wspomaganie nauczycieli w rozwoju*, Wrocław 1994, s. 10.

¹⁷ Tamże, s. 15.

¹⁸ Tamże, s. 21.

dotyczą głównie możliwości projektowania i organizowania procesu kształcenia, nauczania, ale nie wychowania¹⁹.

Oczekiwania społeczne wobec nauczyciela

Oczekiwania wobec nauczyciela dotyczą kompetencji (potwierdzone są one awansem zawodowym w trakcie pracy), a nie tylko kwalifikacji (potwierdzone są one dyplomem ukończenia odpowiednich studiów wyższych). Jeśli mówimy o oczekiwaniach społecznych wobec nauczyciela i jego roli, trzeba podkreślić, że dotyczą one właśnie kompetencji i to od początku drogi zawodowej nauczyciela. Oznacza to, że od nauczyciela oczekuje się kompetencji na starcie, od początku, nie zważając na fakt, że początkujący nauczyciel nie mógł ich jeszcze nabyć.

Wskazując na niektóre elementy wyjątkowości zawodu nauczyciela (specyficzne cechy osobowości, różnorodność zadań zawodowych, kompetencje „od zaraz”), zalicza się go do „nielicznej grupy niemożliwych, czyli takich, w których zadania przerastają zdecydowanie możliwości ich realizacji. Jest to ten rodzaj zadań i związanych z nimi oczekiwań, które są formułowane w rzeczywistości dla całego społeczeństwa, a nie tylko dla nauczycieli”²⁰.

Socjologiczne uwarunkowania wizerunku nauczyciela

Wskazany powyżej swoisty dysonans pomiędzy oczekiwaniami społecznymi a możliwościami sprostania im ma swoje wielorakie uwarunkowania. Składają się na nie czynniki społeczne, organizacyjne i podmiotowe – związane z doбором kandydatów do zawodu nauczycielskiego, jakością ich kształcenia i (nie)możliwością sprostania wymogom roli ze względu na ich nieadekwatność do rzeczywistych (podmiotowych, organizacyjnych) możliwości sprostania im²¹. Powstaje w tym kontekście pytanie, jakie są tego przyczyny.

S.M. Kwiatkowski jedną z przyczyn upatruje w społecznym traktowaniu grupy zawodowej o charakterze inkluzywnym jako grupy ekskluzywnej. Nauczyciele, z racji powszechnego dostępu do tego zawodu, tworzą grupę inkluzywną. Łatwość dostępu nie służy tworzeniu tożsamości zawodowej, zarówno w wymiarze grupowym, jak i przede wszystkim indywidualnym. Automatyczne i bezrefleksyjne zaliczanie nauczycieli do grupy

¹⁹ Por. B. Śliwowski, *Program wychowawczy szkoły*, Warszawa 2001.

²⁰ T. Lewowicki, *Przemiany oświaty*, Warszawa 1994, s. 79-81, cyt. za: S.M. Kwiatkowski, *Oczekiwania społeczne wobec nauczycieli – w kierunku szlachetnej utopii*, dz.cyt., s. 28.

²¹ Por. E. Murawska, *Społeczne oczekiwania wobec nauczyciela. Nauczyciel między tym, co możliwe, a tym, co niemożliwe...*, [w:] *Opieka i wychowanie – tradycja i problemy współczesne*, red. D. Apańel, Kraków 2009, s. 278.

ekskluzywnej równie automatycznie i bezrefleksyjnie przypisuje im zadania ponad ich możliwości. Innymi słowy, zadania przeznaczone dla grupy starannie dobranej realizuje grupa, do której dostęp jest swobodny, i to w sytuacji, gdy wymóg posiadania wykształcenia wyższego nie jest rzeczywistą barierą, a cechy osobowości nie są w żaden sposób identyfikowane. Być może ten klasyczny błąd przyporządkowania zadań grupie społecznej ma źródło w nieświadomym transferze odpowiedzialności. Polega on na przenoszeniu odpowiedzialności, w tym wypadku za szeroko rozumiane wypełnianie zadań edukacyjnych, z całego społeczeństwa na jego wybraną grupę. Ten transfer dotyczy zwłaszcza rodziców, którzy, ze względu na karierę zawodową, nie mogą poświęcić dziecku wystarczającej ilości czasu, odczuwają dyskomfort przejawiający się poczuciem winy. Chcąc je zredukować, dokonują przeniesienia (transferu) odpowiedzialności na nauczyciela²².

Psychologiczne uwarunkowania wizerunku nauczyciela

Wyjaśnienia źródeł wspomnianego dysonansu można szukać w teoriach wpływu społecznego²³. Są to teorie, które uzależniają dostosowanie się do wpływu społecznego od siły, bezpośredniości i liczebności grupy. Zgodnie z tą zasadą konformizm (w tym wypadku próby dostosowania się do społecznie pożądanego obrazu idealnego nauczyciela) wzrasta wraz ze wzrostem siły nacisku społecznego i bezpośredniości formułowania oczekiwań. Nauczyciele zostali postawieni w sytuacji presji społecznej, która polega właśnie na transferze odpowiedzialności za edukację dziecka na system oświaty²⁴.

Na postrzeganie społeczne roli nauczyciela ma – oprócz spadającego poziomu zaangażowania rodziców w procesy edukacyjne – również wpływ rosnący poziom patologii w rodzinie i innych środowiskach społecznych, a także karykaturalny i bardzo kontrastowy wizerunek medialny nauczyciela²⁵. Analiza wizerunku nauczyciela prezentowanego w przekazie medialnym (reklamy, programy rozrywkowe, Internet) pokazuje nauczyciela jako sterroryzowanego przez ucznia, bezradnego wobec naganego zachowania ucznia, ukrywającego się przed uczniem, poniżanego, wystraszonego, nienawidzącego ucznia, szkoły, swojej pracy. Jest to osoba posiadająca niskie zarobki, bezradna życiowo, o niskiej pozycji społecznej

²² Por. S.M. Kwiatkowski, *Oczekiwania społeczne wobec nauczycieli – w kierunku szlachetnej utopii*, dz. cyt., s. 29.

²³ Por. E. Aronson i in., *Psychologia społeczna – serce i umysł*, Poznań 1997.

²⁴ Por. S.M. Kwiatkowski, *Oczekiwania społeczne wobec nauczycieli – w kierunku szlachetnej utopii*, dz. cyt., 29.

²⁵ Por. E. Murawska, *Spoleczne oczekiwania wobec nauczyciela. Nauczyciel między tym, co możliwe, a tym, co niemożliwe...*, dz. cyt., s. 276.

bezbarna, niezajmująca, kojarząca się z tym, co bezwocne, przytłaczające, mało istotne, nieciekawe. Nauczyciel pokazywany jest w mediach często jako osoba bezwzględna, autokratyczna, obojętna na zachowanie dzieci, agresywna, załatwiająca prywatne sprawy w pracy, niewypelniająca należycie swoich obowiązków²⁶.

Badania przeprowadzone przez K. Appelt²⁷ dostarczają bardzo interesujących danych, na przykład, że dzieci rozpoczynające szkołę mają w schemacie nauczyciela uwypuklone cechy związane z nauczaniem. Inne badania, dotyczące doświadczeń komunikacyjnych uczniów w czasie lekcji²⁸, pokazują, że „uczniowie nie chcą rozmawiać z nauczycielami, a ich rolę ograniczają do działań typowo dydaktycznych. Jeśli już dopuszczają możliwość rozmowy z nauczycielem, to jedynie na tematy związane ze szkołą. Nauczyciel jest przez nich postrzegany jako osoba niekompetentna społecznie”²⁹. Tymczasem to właśnie kompetencje społeczne decydują o sukcesie w tym zawodzie. Jak przekonuje Ch. Day, „nauczyciele będą wzorami do naśladowania w szkole, gdzie zrozumienie będzie bardziej istotne niż wiedza, gdzie osobisty rozwój będzie najważniejszy i gdzie cała osoba będzie znajdowała się w centrum uwagi”³⁰.

Na postrzeganie społeczne zawodu nauczyciela wpływa również fakt, że ta profesja podlega licznym regulacjom prawnym, nie zawsze spójnym, a często wręcz wykluczającym się. „Wraz ze zmieniającą się co kilka lat w resorcie edukacji władzą pojawiają się skrajne, przeciwstawne sobie podejścia do pełnienia roli od uwalniania przestrzeni do jej swobodnego, kreatywnego wypełniania aż po brak zaufania, rygorizm i odgórnne sterowanie. Ciągłe kontrolowanie, monitorowanie pracy nauczycielskiej wytwarza w społeczeństwie przekonanie, iż osoby wykonujące ten zawód nie są podmiotami godnymi zaufania”³¹.

Skutkiem dużego rozdźwięku między oczekiwaniami wobec nauczycieli a realnymi możliwościami sprostania tym oczekiwaniom jest między innymi wypalenie zawodowe. Badania A. Nalaskowskiego nad nauczycielami z polskiej prowincji ujawniają bardzo smutny wizerunek nauczycielskiej roli zawodowej; aż 66% badanych nauczycieli z nie-

²⁶ Na podstawie badań własnych, niepublikowanych.

²⁷ Por. K. Appelt, *Wiek szkolny. Jak rozpoznać potencjał dziecka?*, [w:] *Psychologiczne portrety człowieka*, red. A. Brzezińska, Gdańsk 2005.

²⁸ Por. R. Wawrzyniak-Beszterda, *Doświadczenia komunikacyjne uczniów w czasie lekcji. Studium empiryczne*, Kraków 2002.

²⁹ K. Waszyńska, A. Woźniak, *Społeczny kontekst zawodu nauczyciela. Analiza zasobów i trudności*, [w:] *Obraz szkoły i nauczyciela. Egzemplifikacje teoretyczne i empiryczne*, red. E. Murawska, Kraków 2010, s. 39.

³⁰ Por. Ch. Day, *Rozwój zawodowy nauczyciela. Uczenie się przez całe życie*, (tłum.) J. Michalik, Gdańsk 2004, s. 284.

³¹ B. Śliwerski, *Nauczyciel jako zawód*, dz. cyt.

spełna 10-letnim stażem pracy już jest „wypalonych” zawodowo. Świadectwem tego są między innymi następujące zjawiska:

- sami nauczyciele nie postrzegają tego zawodu jako wysoce cenionego społecznie ani także jako cennego dla nich samych. Aż 84% spośród nich jest niezadowolonych czy wręcz rozczarowanych z tego zawodu;
- 70% nauczycieli upatruje przyczyny nieudanego życia w wykonywaniu tego właśnie zawodu, aż 58% pedagogów, którzy nie przekroczyli 40. roku życia, zmieniliby swój zawód lub wykształcenie, zaś 35% osób do 30. roku życia niczego by nie zmieniło w swoim życiu;
- 78% pedagogów wątpi w swoje kompetencje wychowawcze w stosunku do własnych dzieci. Jakże zatem mają wychowywać obce sobie dzieci?
- aż 67% badanych nie przygotowuje się do pracy, 12% tylko raz w tygodniu, 10% dwa razy w tygodniu, 6% trzy razy, zaś 4% cztery razy; ich obecność w szkole wpisana jest w ramy konieczności i tymczasowości, nie prowadząc do poczucia satysfakcji;
- życie na prowincji jest nudne i pozbawione możliwości uczestnictwa w kulturze; nauczyciele nie zamierzają angażować się w życie społeczności lokalnej, współtworząc próżnię społeczną w konstruowaniu więzi szkoły ze środowiskiem, skoro 69% spośród badanych nie lubi miejsca swojego życia i pracy, zaś dla 12% jest ono obojętne³².

W tym kontekście mogą zaskakiwać sondaże, wedle których w społecznym postrzeganiu zawód nauczyciela plasuje się bardzo wysoko. B. Śliwerski przywołuje badania sondażowe z 1996 roku, wedle których nauczyciele plasują się na drugim miejscu (28% wskazań) w społecznym rankingu najbardziej prestiżowych zawodów (za lekarzem – 68%, ale przed adwokatem – 19%, oficerem wojska – 14%, dziennikarzem telewizyjnym – 10%, oficerem policji – 6%, biznesmenem inżynierem – 5%, i politykiem – 3%). Jednak respondenci zapytani o to, czy wybraliby ten zawód dla swoich dzieci, tylko w 7% odpowiedzieli pozytywnie³³.

W listopadowym sondażu³⁴ CBOS zadał pytania, na podstawie których możemy się dowiedzieć, jaki jest w Polsce stosunek do zawodu nauczyciela. Uzyskane opinie o pracy nauczycieli dość jednoznacznie świadczą o tym, że jest ona ceniona. Zdecydowana większość badanych postrzega ją jako stresującą (86%), bardzo odpowiedzialną (83%) i trudną (74%). Odpowiedzi dotyczące społecznego wizerunku tego zawodu są mniej jednolite, ale na ogół również dowodzą, że cieszy się on poważaniem.

³² Por. A. Nalaskowski, *Nauczyciele z prowincji u progu reformy edukacji*, Toruń 1997.

³³ Por. B. Śliwerski, *Nauczyciel jako zawód*, dz. cyt.

³⁴ Badanie „Aktualne problemy i wydarzenia” (270) przeprowadzono w dniach 8 – 17 listopada 2012 roku na liczącej 952 osoby reprezentatywnej próbie losowej dorosłych mieszkańców Polski. Por. *Wizerunek nauczyciela*, www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2012/K_173_12.PDF? (dostęp: 15.12.2013).

Dwie trzecie badanych (68%) uważa, że nauczyciele mają wysokie kwalifikacje i chętnie je podnoszą, a ponad połowa (55%), że wykonują pracę, która daje im dużo satysfakcji. Ponad dwie piąte respondentów (43%) jest zdania, że nauczyciele mają poczucie misji, natomiast dwukrotnie mniejsza grupa (21%) nie zgadza się z tą opinią. Mocno podzielone są opinie co do tego, czy zawód nauczyciela cieszy się dużym szacunkiem: ponad jedna trzecia badanych (36%) twierdzi, że tak, tyle samo (36%) – że nie. Chcąc jednak sprawdzić, czy zawód nauczyciela cieszy się poważaniem, zadano pytanie projekcyjne o potencjalne wykonywanie tej profesji w przyszłości przez dzieci respondenta. Okazuje się, że większość – ponad połowa (54%) – nie chciałaby, aby którejś z ich dzieci zostało nauczycielem, a jedna trzecia (34%) odnosi się do tego pomysłu z aprobatą.

Wynika z powyższego pewna niespójność myślenia, ponieważ z jednej strony postrzega się pozytywnie zawód nauczyciela, ale z drugiej strony badani nie chcieliby, aby ich dzieci go wykonywały.

Wnioski

Współcześni badacze problematyki pedeutologicznej wskazują na dwa rozwiązania powyżej wspomnianego dysonansu między oczekiwaniami społecznymi wobec zawodu nauczyciela a możliwościami sprostania im. Po pierwsze – urealnienie, tj. w praktyce obniżenie poziomu oczekiwań społecznych wobec nauczyciela. Oznacza to wskazanie, że za proces edukacyjny odpowiedzialne są również inne podmioty, nie tylko nauczyciele³⁵. W tym kontekście duże znaczenie ma zachowanie równowagi pomiędzy wymaganiami społecznymi, wobec których staje nauczyciel, a warunkami pracy, kontekstem, w jakim nauczyciele muszą te wymagania spełniać³⁶.

Po drugie – przedefiniowanie roli nauczyciela. We współczesnym świecie tradycyjna rola nauczyciela jako „tuby informacyjnej”, eksperta posiadającego monopol na prawdę o świecie, o życiu i chętnie „rozdającego” gotowe scenariusze na udane realizowanie życiowej kariery w dużej mierze uległa dezaktualizacji i wymaga pilnej redefinicji z uwzględnieniem nowych społecznych potrzeb i oczekiwań. Dziś uczniowie potrzebują nauczycieli, „którzy ich rozumieją, którzy są w stanie stworzyć im bezpieczne środowisko, którzy zapewnią im krytyczny i przyjazny dostęp do wiedzy”³⁷. Zapotrzebowanie rynku pracy na świetnie wykształconych, zmotywowanych pracowników, będących w stanie skorzystać z więk-

³⁵ Por. S.M. Kwiatkowski, *Oczekiwania społeczne wobec nauczycieli – w kierunku szlachetnej utopii*, dz. cyt., s. 30.

³⁶ Por. J. Rutkowiak, *Etos nauczycielski jako zapoznana problematyka pedeutologiczna*, „Kwartalnik Pedagogiczny” (1991)1.

³⁷ Ch. Day, *Rozwój zawodowy nauczyciela. Uczenie się przez całe życie*, dz. cyt., s. 275.

szej autonomii i swoich umiejętności, ale też gotowych do ich ciągłego doskonalenia, a w razie potrzeby – przekwalifikowania się i elastycznego reagowania na potrzeby/koniunkturę rynku pracy, to wyzwanie dla systemu edukacji³⁸.

Jak pisze E. Murawska, „szkoła musi być miejscem wszystkiego, co obecnie uznane jest za wymóg funkcjonowania społeczeństwa wiedzy, społeczeństwa informacyjnego, a nie miejscem uczenia/opowiadania o tym. Musi głosić i praktykować wizję społeczeństwa przyszłości opartą na zrozumieniu różnych światów, w których funkcjonują uczniowie, ich potrzeb dotyczących kształcenia, wymagań społecznych i rynku pracy. Realizować te zadania mogą nauczyciele, którzy sami się uczą, zachęcając uczniów do zdobywania wiedzy i to przez całe życie, w świecie nieograniczonych możliwości, ale też ogromnych wymagań”³⁹.

Tak sformułowane rozwiązania wymagają gruntownych badań nad zawodem nauczyciela, zwłaszcza zaś w obszarze jego kształcenia.

Bibliografia

Appelt K., *Wiek szkolny. Jak rozpoznać potencjał dziecka?*, [w:] *Psychologiczne portrety człowieka*, red. A. Brzezińska, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005.

Aronson E. i in., *Psychologia społeczna – serce i umysł*, Wyd. Zyski i S-ka, Poznań 1997.

Bednarska M., Musiał E., *O nauczycielu. Podręcznik do pedeutologii*, ATUT, Wrocław 2012.

Dawid J.W., *O duszy nauczycielstwa*, opracował, wstępem i przypisami opatrzył oraz podał do druku E. Walewander, RW KUL, Lublin 2002.

Day Ch., *Rozwój zawodowy nauczyciela. Uczenie się przez całe życie*, (tłum.) J. Michalik, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2004.

Dąbrowska E.T., *Nauczycielu jaki jesteś?*, WSP TWP, Warszawa 1999.

Dewey J., *Moje pedagogiczne credo*, „Żak”, Warszawa 2005.

Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, t. III, M-O, red. T. Pilch, „Żak”, Warszawa 2003.

Key E., *Stulecie dziecka*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1928.

Kurdybacha Ł., *Zawód nauczyciela w ciągu wieków*, Czytelnik, Warszawa 1948.

Kwaśnica R., *Wprowadzenie do myślenia. O wspomaganiu nauczycieli w rozwoju*, Wrocławska Oficyna Nauczycielska, Wrocław 1994.

³⁸ E. Murawska, *Spoleczne oczekiwania wobec nauczyciela. Nauczyciel między tym, co możliwe, a tym, co niemożliwe...*, dz. cyt., s. 272.

³⁹ Tamże, s. 273.

Kwiatkowski S.M., *Oczekiwania społeczne wobec nauczycieli – w kierunku szlachetnej utopii*, [w:] *Nauczyciel w świecie współczesnym*, red. B. Muchacka, M. Szymański, „Impuls”, Kraków 2008.

Kwintylian M.F., *Kształcenie mówcy, Księgi I, II i X*, Żak, Warszawa 2002.

Murawska E., *Być nauczycielem to znaczy mierzyć się z (nie)wykonalnymi zadaniami zawodowymi*, [w:] *Opieka – wychowanie – kształcenie. Moduły edukacyjne*, red. W. Woronowich, D. Apanel, „Impuls”, Kraków 2010.

Murawska E., *Społeczne oczekiwania wobec nauczyciela. Nauczyciel między tym, co możliwe, a tym, co niemożliwe...*, [w:] *Opieka i wychowanie – tradycja i problemy współczesne*, red. D. Apanel, „Impuls”, Kraków 2009.

Nalaskowski A., *Nauczyciele z prowincji u progu reformy edukacji*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 1997.

Nowosad I., *Nauczyciel-wychowawca czasu polskich przelomów*, „Impuls”, Kraków 2001.

Piramowicz G., *Powinności nauczyciela oraz wybór mów i listów*, oprac. i wstępem opatrzyła K. Mrozowiska, Ossolineum, DeAgostini, (Zakład Narodowy im. Ossolińskich), Wrocław 2005.

Platon, *Państwo*, ks. VII, IV, t. II, przełożył, wstępem i objaśnieniami opatrzył W. Witwicki, Wyd. AFLA, Warszawa 1994.

Rowid H., *Szkoła twórcza. Podstawy teoretyczne i drogi urzeczywistnienia nowej*, Gebethner i Wolff, Kraków 1931.

Rutkowiak J., *Etos nauczycielski jako zapoznana problematyka pedeutologiczna*, „Kwartalnik Pedagogiczny” nr 1, 1991.

Szempruch J., *Pedeutologia. Studium teoretyczno-pragmatyczne*, „Impuls”, Kraków 2013.

Śliwerski B., *Program wychowawczy szkoły*, WSiP, Warszawa 2001.

Waszyńska K., Woźniak A., *Społeczny kontekst zawodu nauczyciela. Analiza zasobów i trudności*, [w:] *Obraz szkoły i nauczyciela. Egzemplifikacje teoretyczne i empiryczne*, red. E. Murawska, „Impuls”, Kraków 2010.

Wawrzyniak-Beszterda R., *Doświadczenia komunikacyjne uczniów w czasie lekcji. Studium empiryczne*, „Impuls”, Kraków 2002.

Netografia

Śliwerski B., *Nauczyciel jako zawód*, <http://oskko.edu.pl/kongres1/materialy/BŚliwerski-Kongres.pdf>. (dostęp: 15.12.2013).

24 Wizerunek nauczyciela, www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2012/K_173_12.PDF? (dostęp: 15.12.2013).

Streszczenie

W artykule została podjęta analiza etiologii społecznego wizerunku nauczyciela w Polsce, a także – na podstawie istniejących na gruncie polskim badań – zaprezentowanie tego wizerunku. Jest to zatem próba odpowiedzi na pytanie: jak jest i skąd się to bierze w odniesieniu do postrzegania nauczyciela w społeczeństwie polskim.

Tworzenie się wizerunku nauczyciela jest uwarunkowane wieloma czynnikami, stąd też refleksja nad tym procesem musi uwzględniać zmiany życia społecznego, kontekst społeczno-kulturowy, nowe oczekiwania wobec nauczyciela. Również badania tego procesu muszą być wieloaspektowe, co wymaga dłuższego horyzontu czasowego. Niniejszy artykuł stanowi teoretyczną podstawę do przeprowadzenia w przyszłości badań empirycznych. Jak bowiem wynika z przeanalizowanej literatury, istniejące badania w tym względzie są niepełne, częstokroć tylko sondażowe.

Postrzeganie społeczne (wizerunek) nauczycieli jest związane z oczekiwaniami, jakie społeczeństwo formułuje wobec tej grupy zawodowej, a to z kolei ma związek z pojmowaniem roli i funkcji nauczyciela. Zagadnienia te wyznaczają strukturę artykułu: 1) Rola i zadania nauczycieli wczoraj i dziś; 2) Społeczne oczekiwania wobec nauczycieli; 3) Uwarunkowania społecznego wizerunku nauczyciela.

Analiza literatury i istniejących badań pozwala zidentyfikować pewien dysonans między oczekiwaniami społecznymi wobec zawodu nauczyciela a możliwościami sprostania im. Ten dysonans jest uwarunkowany wieloaspektowo. Składają się na niego czynniki społeczne, organizacyjne i podmiotowe – związane z doborem kandydatów do zawodu nauczycielskiego, jakością ich kształcenia i (nie)możliwością sprostania wymogom roli ze względu na ich nieadekwatność do rzeczywistości (podmiotowych, organizacyjnych) możliwości sprostania im.

Rozwiązaniem powyżej wspomnianego dysonansu między oczekiwaniami społecznymi wobec zawodu nauczyciela a możliwościami sprostania im wydaje się po pierwsze urealnienie, tj. w praktyce obniżenie poziomu oczekiwań społecznych wobec nauczyciela, po drugie – przedefiniowanie roli nauczyciela.

Słowa kluczowe: wizerunek nauczyciela, rola nauczyciela, oczekiwania względem nauczyciela, zawód nauczyciela.

The Image of the Teacher in the Contemporary Polish Society

Summary

This article consists of an analysis of the etiology of the social image of teachers in Poland, and it outlines this image using Polish research findings as a basis. The text thus constitutes an attempt to explain how teachers are perceived in Polish society, and what the origins of their image might be.

The creation of the image of teachers is influenced by many factors, so reflection on this process must take into account not only any changes in social life, as well as the social and cultural background to this, but also any newly emerging expectations directed towards them. Furthermore, the process of analysing this must also include a number of different aspects involving a somewhat longer time-span. This article in effect establishes a theoretical basis for the carrying out of similar empirical studies in the future, in that the texts analysed together lead one to conclude that the currently available research pertaining to this subject is incomplete and is often based on no more than surveys.

The way teachers are perceived by society (their image) is related to the expectations people have of this occupation's representatives – something which, in turn, is connected with understanding the role and function of teachers. The following considerations will determine the structure of this article: (1) the role and tasks of teachers earlier and in the present; (2) social expectations towards teachers; (3) factors influencing the social image of the teacher.

The analysis of books, combined with the available research findings, make it possible to identify a discrepancy between social expectations concerning the work of teachers and the capacities of the latter for meeting those expectations. This results from many different factors. It is influenced by social, organizational and subjective considerations relating to the selection of candidates as prospective teachers, the quality of the educational process and the (im)possibility of meeting requirements for this role that are inappropriate relative to the actual (subjective, organizational) opportunities for fulfilling them.

It seems that the solution to the above-mentioned discrepancy will include, first of all, making such expectations more feasible – i.e. lowering the level of the social expectations directed towards teachers – and, secondly, redefining the role of the teacher.

Keywords: the image of the teacher, the role of the teacher, expectations towards the teacher, the teaching profession

Adresy do kontaktu:

e-mail Anna Królikowska: anna.krolikowska@ignatianum.edu.pl

e-mail Beata Topij-Stempińska: btobj@ignatianum.edu.pl